

Ar reikia perrinkti socialumą? Nutrūkęs B. Latouro ir P. Bourdieu ginčas

Arūnas Poviliūnas

Vilniaus universiteto Sociologijos katedra
Institute of Sociology and Social Work at Vilnius University
arunas.poviliunas@fsf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0001-8440-3576>

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas dviejų iškilių Prancūzijos sociologų – P. Bourdieu ir B. Latouro – konfliktas, atkreipiant dėmesį į dviejų ginčijamų dalykų, socialinės tikrovės ir sociologijos amato, skirtingas sampratas. Atsakant į klausimą, kokių mastu šis konfliktas gali būti siejamas su paradigminiu sociologijos lūžiu, kurį tarsi bandė inicijuoti B. Latouras su kolegomis, daroma išvada, kad B. Latouro ir jo kolegų siekiai įtvirtinti veikėjo-tinklo teoriją ir, atsisakius medžiagiškos socialumo interpretacijos bei su ja susijusio specifinio sociologinio žinojimo, „perrinkti socialumą“ tapo svarbiu sociologijos lauko fragmentu, kuris lokalizavosi mokslo ir technologijų tyrimų sąjūdyje, tačiau paradigminiu sociologijos lūžiu taip ir netapo.

Pagrindiniai žodžiai: Pierre'as Bourdieu, refleksyvioji sociologija, Bruno Latouras, veikėjo-tinklo teorija, socialumo perrinkimas.

Must the Social be Reassembled? Broken Dispute between B. Latour and P. Bourdieu

Abstract. The article analyses the conflict between two prominent French sociologists P. Bourdieu and B. Latour. It attempts to answer a question to what extent this conflict reflects the paradigmatic break of sociology. The study of the conflict concludes with the statement that the attempts of B. Latour and his allies to “reassemble the social” and institutionalize Actor-Network-Theory resulted in the critical movement of the Science Technology Studies (STS). However, STS does not succeed to become the paradigmatic break of the path of sociology.

Keywords: P. Bourdieu, reflexive sociology, B. Latour, Actor-Network-Theory, ‘reassemble the social’.

Įvadas

Mokslo raidą užtikrinančios akademinės diskusijos kartais perauga į konfliktus. Konflikto požymiu būtų galima laikyti ir tai, kai konflikte dalyvaujančios pusės pernelyg sureiškmina savo oponentus, nepagrįstai paversdamos juos atsakingais ne tik už jų pačių pažiūras, bet ir už bendresnio pobūdžio teorines tendencijas, kurias tie, kurie atsiduria kritikos akiratyje, tarsi įkūnija.

Received: 17/09/2021. Accepted: 11/11/2021.

Copyright © 2020 Arūnas Poviliūnas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Konfliktas gali liudyti aštresnę priešpriešą ar ambicingesnės konflikto iniciatorių pretenzijas. Kartu konfliktas suteikia daugiau nepadailintos informacijos apie mokslo raidos peripetijas.

Atrodo, kad dviejų pasaulinio masto prancūzų sociologų – Pierre'o Bourdieu ir Bruno Latouro – ginčas dėl sociologijos sampratos ir jos perspektyvų turi konflikto požymių. Nors 2002 m., po P. Bourdieu mirties, tiesioginės priešpriešos nebeliko, B. Latouras ir toliau, įtvirtindamas savo socialinės tikrovės ir sociologinės veiklos sampratas, vis randa progų grįžti prie P. Bourdieu sociologijos kritikos. Šis konfliktas dėmesį traukia ir todėl, kad B. Latouras ambicingai siekė įtvirtinti sociologijos, kurią būtų galima laikyti tradicine arba klasikine, alternatyvą.

B. Latouro ir P. Bourdieu susikirtimas susilaukė ir kitų sociologų dėmesio. Willemas Schinkelis iš Erazmo universiteto savo straipsnyje „Sociologinis relacionizmo diskursas: Bourdieu ir Latouro atvejai“ (Schinkel 2007) išanalizavo P. Bourdieu ir B. Latouro relacionizmo sampratas, aprašė, kaip jie vienas kitą dėl jų kritikuoja. Tačiau abi sampratos buvo linkęs traktuoti ne kaip dvi skirtingas paradigmas, bet kaip dvi skirtingas vieno integralaus relacionizmo diskurso, kurį rekonstravo pasitelkęs M. Foucault diskurso archeologiją, pozicijas.

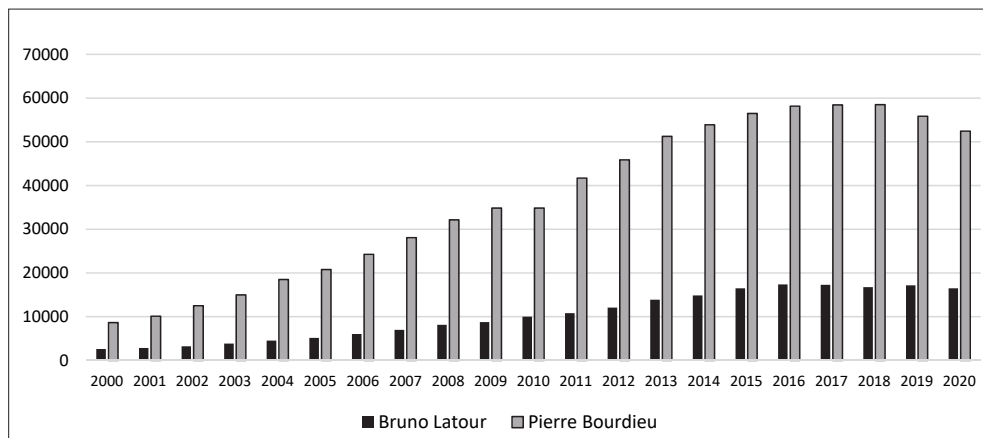
Šiame straipsnyje pabandysiu įvertinti, ar B. Latouro ir P. Bourdieu akademinė diskusija galėtų būti laikoma sociologijos paradigminio lūžio požymiu, ar tai labiau asmeninis dviejų sociologų konfliktas, generavęs gerą dozę „akademinio adrenalino“. Kitaip tariant, pabandysiu atsakyti į klausimą, kiek yra pagrįstos B. Latouro pretenzijos „perrinkti socialumą“, ar iš tikrųjų sociologijoje vyksta paradigminis lūžis, kurį iliustruoja B. Latouro ir P. Bourdieu konfliktas? Tikslui įgyvendinti suformulavau kelis uždavinius: visų pirma įvertinsiu, kiek reikšmingas B. Latouro ir P. Bourdieu konfliktas sociologijos raidos tendencijų požiūriu; be to, ne tik aptarsiu abi sociologijos versijas, kurioms atstovauja konfliktavę sociologai, bet ir rekonstruosiu, kaip tų versijų autoriai vertina vienas kito sociologijos sampratas; galiausiai, kadangi B. Latouras kritikavo P. Bourdieu sociologijos, kaip išskirtinio amato, sampratą, apibūdinsiu iš abiejų teorijų kylančių sociologinės veiklos sampratų ypatumus ir atskleisiu principinius jų skirtumus. Kitaip tariant, straipsnyje pabandysiu atsakyti į klausimą, ką ir kaip „perrinkus socialumą“ kitioniška tampančios sociologijos požiūriu turėtų daryti sociologas, siekdamas pažinti tikrovę, ir ką P. Bourdieu, atstovaujantis sociologijai dar iki „socialumo perrinkimo“, B. Latouro požiūriu, darė ne taip ir kodėl?

Pagrindiniai šaltiniai, kuriuose geriausiai atsispindi straipsnio intriga, buvo dvi B. Latouro knygos – *Mes niekada nebuvo modernūs. Simetrinės antropologijos esė* (Latour 2004 [1991]) ir *Perrenkant socialumą. Įvadas į veikėjo-tinklo teoriją* (Latour 2005), – ir P. Bourdieu knyga *Mokslas apie mokslą ir refleksyvumas* (Bourdieu 2004 [2001]). Tačiau šios trys knygos toli gražu nebuvo vieninteliai šaltiniai.

Kuris įtakingesnis bibliometriniu požiūriu?

Prieš rekonstruodamas abiejų sociologų socialumo sampratas ir jų sankirtą, trumpai apžvelgsiu, kaip abu sociologai atrodo bibliometriniu ar mokslometriniu požiūriu. Pati elementariausia bibliometrinė analizė rodo, kad B. Latouras ir P. Bourdieu yra bene populiariausi

prancūzų sociologai, kurie seniai yra tapę pasaulinės sociologijos elito atstovais (žr. 1 lentelę). Be to, akivaizdu, kad P. Bourdieu, nors jo įtaka pamažu mažėja, buvo ir tebėra populiariausias nei jo kritikas B. Latouras (žr. pav.).

Paveikslas. P. Bourdieu ir B. Latouro citavimas mokslo literatūroje 2000–2020 m. pagal *Google Scholar*

Šaltinis: *Google Scholar* (<https://scholar.google.com/>; žiūrėta 2021-04-25).

1 lentelė. P. Bourdieu ir B. Latouro citavimo rodikliai pagal *Google Scholar*

Autorius	Rodikliai	Iš viso	Nuo 2016 m.
Pierre'as Bourdieu (1930–2002)	Pacituota kartų	851 469	295 900
	H indeksas*	285	186
Bruno Latouras (1947–)	Pacituota kartų	237 406	89 029
	H indeksas	106	79

Šaltinis: *Google Scholar* (<https://scholar.google.com/>; žiūrėta 2021-04-25).

* H arba Hirscho indeksas – tai „individualios mokslinės veiklos vertinimo rodiklis, kuris matuoja mokslinės veiklos produktyvumą bei įtaką, derindamas kiekybę (publikacijų skaičių) su kokybe (citavimų skaičiumi). H indeksas apibrėžiamas kaip maksimalus publikacijų skaičius h, kurios yra pacituotos bent h kartų. Jį pasiūlęs fizikas mokslininkas J. E. Hirschas teigė, kad h indeksas yra „lengvai apskaičiuojamas rodiklis, atspindintis visų tyrėjo publikacijų svarbą, reikšmę ir indėlį“. Gali būti taikomas ne tik tyrėjo, bet ir mokslo žurnalo produktyvumui nustatyti. Pavyzdžiui, autoriaus h indeksas 8 reiškia, kad iš tyrėjo paskelbtų n publikacijų yra 8“ (<https://biblioteka.vu.lt/mokslui-ir-studijoms/moksline-komunikacija/mokslometrija>)

Tačiau trijų dažniausiai cituojamų P. Bourdieu ir B. Latouro knygų citavimo sugretinimas rodo, kad B. Latouro knyga *Perrenkant socialumą* (Latour 2005), nors pasirodė vėliau nei populiariausias P. Bourdieu knygos ar kitos žinomos B. Latouro knygos, sparčiai artėja prie labiausiai cituojamų P. Bourdieu knygų (žr. 2 lentelę).

Į klausimą, kodėl ši knyga savo įtaka akademinėi bendruomenei išsiskiria iš kitų B. Latouro knygų, būtų galima atsakyti taip. B. Latouro bendražygis, anglų sociologas Johnas Law, analizuodamas mokslo ir technologijų tyrimų (toliau – STS)¹ ir sociologijos santykius, išskyrė penkis tų santykių rutuliojimosi etapus: 1) greta institucinio pobūdžio mokslo tyrinėjimų randasi ir populiarėja antropologiniai mokslų laboratorijų tyrinėjimai; 2) etnografiniai mokslinių laboratorijų metodai pritaikomi tyrinėti technologijoms; 3) STS vis labiau atsiskiria nuo institucinės mokslo sociologijos; 4) įsitvirtina veikėjo-tinklo teorija (toliau – VTT)²; 5) gausėja feministiniai mokslinių naratyvų tyrinėjimai (Law 2008; 630–634). Akivaizdu, kad B. Latouro patirtis, kuri buvo susintetinta knygoje *Perrenkant socialumą*, yra svarbi visų penkių STS ir

¹ Akronimas STS (angl. *Science, Technology, Society*) žymi mokslo ir technologijų tyrėjų sąjūdį. Tiesa, kartais akronimas STS yra kildinamas iš anglišku žodžių *Science Technology Studies*. Šio sąjūdžio atstovai suabejojo tokiu mokslo ir technologijų aiškinimu, kuris asocijuojamas su klasiškiniu modernybės traktavimu.

² Atrodo, kad reikėtų aptarti visų pirma B. Latouro, paskui ir mokslo ir technologijų tyrimų tradicijos išpopuliarinto termino *Actor Network Theory (ANT)*, kuris yra tapęs viso mokslinio sąjūdžio akademinė etikete, vertimą. Susidaro įspūdis, kad Lietuvoje pamažu įsitvirtina šio angliško termino vertimas *veikėjo-tinklo teorija* ir atitinkamai akronimas *VTT*. Pirmas taip B. Latouro knygos *Mes niekada nebuwome modernūs* (Latour 2004 [1991]) recenzijoje, beje, taip ir nepaminėjęs žodžio *aktorius*, padarė kolega Algimantas Valantiejus (2004), kurio teorinių studijų išlavintas sociologinis skonis buvo išskirtinis. Vėliau B. Latouro pasiūlytą terminą taip vertė kitų mokslų atstovai, visų pirma menotyrininkai, kurie buvo bene aktyviausi *veikėjo-tinklo teorijos* šalininkai ir propaguotojai Lietuvoje. Omenyje turiu fotografijos tyrinėtoją Vytautą Michelkevičių (2010, 2011) ir dailėtyrininkę Inesą Pavlovskaitę-Brašiškę (2014), paskui ir filologę Dainorą Maumevičienę (2012). Savo straipsnyje apie B. Latourą (Poviliūnas 2017; 66) pritariau tokiam vertimui, tačiau abejonės, ar tikrai tai geriausias sprendimas, nesisklaidė. Klausimų nekėlė tik paskutinis žodis *teorija*. Dėl kitų dviejų žodžių klausimas, kaip geriau versti žodį „actor“ – *veikėjas* ar *aktorius*, o žodį *network* – *tinklas* ar *tinklaveika*, kiek sudėtingesnis. *Aktorius*, kitaip nei veikėjas, yra labiau atlikėjas. „Aktorius – dramos teatro vaidintojas, artistas“ (*Lietuvių kalbos žodynas*). Tai tarytum prieštarautų tam, kaip aktorių interpretuoja B. Latouras. Galbūt todėl žodžiui *veikėjas* pirmenybę suteikė kolega A. Valantiejus? Tačiau ir anglų kalboje *aktorius* pirmiausia tas, kuris atlieka vaidmenį. Ar tikrai, verčiant šį žodį į lietuvių kalbą, reikia siekti „teisingesnės“ interpretacijos, nei tai darė B. Latouras, ypač vizualinio asociatyvumo su anglišku terminu sąskaita? Kita vertus, lietuvių kalboje vis labiau įsitvirtina angliško žodžio *network* vertimas žodžiu *tinklaveika*. Viskas prasidėjo nuo Manuelio Castellso trilogijos pirmo tomo (Castells 2005) vertimo į lietuvių kalbą, kai terminą *network society* mokslinis knygos redaktorius, anuometinis Kauno technologijos universiteto sociologijos profesorius Leonardas Rinkevičius pasiūlė versti kaip *tinklaveikos visuomenė*. „Tikriausiai jau pats „tinklaveikos“ terminas, pateiktas knygos pavadinime, – daugeliui netikėtas. Anglišką sąvoką *network* neretai girdime įvardijant žodžiu „tinklas“. Tačiau terminas *network* aprėpia ir socialinę struktūrą (*net*), ir veikseną (*work*). Todėl sociologijos mokslo požiūriu sąvoka „tinklaveika“ yra tinkamesnė, kadangi visuomenės moksluose visuomet aktualu ne tik socialinė struktūra, bet ir veikseną“ (Rinkevičius 2005; 15). Tiesa, priekabesnis skaitytojas paklaustų, ar ne skirtingi kriterijai taikomi pirmam ir antram termino žodžiams? Jeigu ir taip, tai *aktorius* tinka geriau dėl vizualaus panašumo, o *tinklaveika* dėl konceptualių dalykų, su kuriais susidursime, kai B. Latouras svarstys *network* ir *worknet* alternatyvą šiame žurnalo numeryje paskelbto straipsnio vertime. Vis dėlto, nepaisydamas visų šitų išvedžiojimų, visų pirma prisimindamas mus per anksti palikusį kolegą A. Valantieją, siūlau vis labiau įsigalinčio termino *veikėjo-tinklo teorija (VTT)* nekeisti.

sociologijos santykių etapų (laboratorijų etnografijos, technologijų antropologijos, STS, VTT ir feministinių mokslo tyrimų) požiūriais, todėl spartesnis šios knygos populiarumo didėjimas neturėtų stebinti.

2 lentelė. Trys dažniausiai cituojamos B. Latouro ir P. Bourdieu knygos pagal *Google Scholar*

Autorius	Pavadinimas	Pacituota kartų	Leidimo metai [pirmas leidimas originalo kalba]
Pierre'as Bourdieu	<i>Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste</i>	84 779	1984 [1979]
	<i>Outline of a Theory of Practice</i>	56 986	1977 [1972]
	<i>The Logic of Praxis</i>	30 822	1990 [1980]
Bruno Latouras	<i>Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory</i>	33 517	2005
	<i>Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society</i>	32 195	1987
	<i>We Have Never Been Modern</i>	22 115	1991 [1993]

Šaltinis: *Google Scholar* (<https://scholar.google.com>; žiūrėta 2021-04-25).

Apie du skirtingus socialinės tikrovės konstravimo režimus

Prancūzų sociologas B. Latouras palyginti ilgą savo kūrybos laikotarpį skyrė, jo paties žodžiais tariant, socialumo, kaip socialinių mokslų, o kartu ir sociologijos tyrinėjamo objekto, „perrinkimo“ projektui. „Perrenkant socialumą“ reikėtų iš sociologijos ir kitų socialinių mokslų išpreparuoti redukcionistinę socialumo kaip substancijos arba medžiagos sampratą ir į analizę įtraukti žmonių ir nežmonių tinklaveiką. Sėkmingai įgyvendinus šiuos veiksmus, socialumo sociologija turėjo virsti perteikimo sociologija arba saitų sociologija, kuri dar kitaip buvo pavadinta VTT.

Šių B. Latouro teorinių ambicijų įgyvendinimas įgijo konflikto pavidalą, kai B. Latouras pagrindiniu socialumo sociologijos, taigi perrinkimo nusipelnusios sociologijos, atstovu pasirinko P. Bourdieu. Dėl to P. Bourdieu kaip išskirtinis socialumo sociologijos atstovas buvo neproporcingai sureikšmintas ir sulaukė daugiau kritikos nei kiti su tradicine arba socialumo sociologija siejami sociologai.

Gausioje B. Latouro kūryboje galima išskirti dvi jau minėtas knygas, *Mes niekada nebuvo modernūs* (Latour 2004 [1991]) ir *Perrenkant socialumą* (Latour 2005), kuriose B. Latouras ėmėsi konceptualios P. Bourdieu sociologijos kritikos. Abi šios knygos viena kitą papildė ir B. Latouro intelektualinėje biografijoje užima svarbias vietas. Jau matėme, kad abi knygos patenka į dažniausiai cituojamą B. Latouro knygų trejetuką (žr. 2 lentelę).

Pirmoji knyga *Mes niekada nebuvo modernūs* apibendrina ankstyvuosius B. Latouro mokslo ir technologijų tyrimus ir apibrėžia alternatyvią mokslo ir technologijų tyrimo paradigmą. Ši naujoji paradigma turėtų peržengti asimetrišką gamtos ir visuomenės perskyrą, kuri

įsivyravo Apšvietos laikotarpiu ir kurią B. Latouras apibūdino „moderniosios konstitucijos“ terminu (Latour 2004 [1991]; 19–50). B. Latouro propaguojamą sinkretišką, nemodernų požiūrį restauruojanti „nemodernioji konstitucija“ turėtų remtis simetrine antropologija, kuri išvengia gamtos ir visuomenės supriešinimo (ten pat; 131–136).

Pirmasis šios knygos leidimas prancūzų kalba pasirodė 1991 m. Netrukus, 1993-iaisiais, tiesa, kiek paredaguota, ji buvo išversta į anglų kalbą, o 2004 m. ši knyga buvo išleista ir lietuvių kalba. B. Latouro ir P. Bourdieu konflikto rutuliojimosi požiūriu svarbu, kad šioje knygoje B. Latouras, kritikuodamas tris tikrovę redukuojančias tikrovės aiškinimo strategijas – *naturalizavimą*, *sociologizavimą* ir *dekonstravimą*, – kurias jis laikė kritikuojamos moderniosios konstitucijos apraiškomis, P. Bourdieu traktavo kaip išskirtinį tikrovės sociologizavimo atstovą. Tikrovės natūralizavimo atstovu B. Latouras pasirinko prancūzų neurobiologą Jeaną-Pierre'ą Changeux, kurį angliškame vertime pakeitė labiau anglosaksų pasauliui žinomą, kartais Charleso Roberto Darwino įpėdiniu laikomu amerikiečių biologu Edwardu Osborne'u Wilsonu, o dekonstravimo atstovu – Jacques'ą Derrida.

B. Latouras knygoje *Mes niekada nebuvo modernūs* teigė, kad sociologizavimo atveju, *aiškinant* tikrovę, įvairialypę realybę yra redukuojama ir pakeičiama įvairiomis socialinių galios laukų konfigūracijomis, o tokie apčiuopiami ir galimi *aprašyti* dalykai kaip konkretūs mokslai, technologijos ir įvairių veiklų turiniai iš tyrinėjimų akiračio paprasčiausiai dingsta (Latour 1993 [1991]; 6).

B. Latouras redukuojančių tikrovės interpretacijų alternatyva laikė simetrinę antropologiją. Vientisą gamtos ir kultūros audinį **aprašantis, bet ne aiškinantis antropologas** išvengia ir kritikos, ir su kritika susijusio redukcionizmo arba, kitais žodžiais tariant, tik gamtinio arba tik sociologinio realizmo. Sociologinis realizmas, taip pat kaip ir socialistinis realizmas ar koks nors kitoks, pavyzdžiui, magiškasis realizmas, savaip (re)konstruoja arba (at)vaizduoja tikrovę. Savo ruožtu antropologijai būdingo simetrijos principo požiūriu „antropologas turi užimti vidurio poziciją, iš kurios jis gali stebėti ir nežmogiškų, ir žmogiškų savybių priskyrimą. Jam *draudžiama* [išskirta mano – A. P.] remtis išorine realybe, norint paaiškinti visuomenę, ir galios žaidimais, norint paaiškinti, kas formuoja išorinę realybę“ (Latour 2004 [1991]; 91).

Jau minėjau, kad B. Latouras sociologinio realizmo ir simetrinės antropologijos priešpriešos požiūriu P. Bourdieu laikė chrestomatiniu sociologinio redukcionizmo atstovu. Savo ruožtu sociologinis redukcionizmas arba sociologinis realizmas remiasi modernybei būdingos konstitucijos principais ir nuosekliai juos įgyvendina. Apibrėždamas modernybę, B. Latouras pasitelkia dvi skirtingų praktikų visumas. Pirmoji visuma apima praktikas, kurios **perteikimo** (angl. *traduction*) būdu sukuria naujo tipo hibridus, sudurstytus iš gamtos mokslų ir socialinių mokslų fragmentų. Antroji visuma apima **gryninimo** (angl. *purification*) praktikas, kurios generuoja sociologinio aiškinimo, taigi ir tikrovės sociologinio redukcavimo, priemones. Kaip teigė B. Latouras, būtent taip atsiskiria ir yra įtvirtinamos dvi ontologiniu požiūriu radikaliai skirtingos zonos: vieną sudaro žmonės, kitą – nežmonės (angl. *non-humans*). „Kol šias dvi visumas nagrinėjame atskirai, esame iš tiesų modernūs – kitaip tariant, mes iš visos širdies pritariame kritinio gryninimo projektui, net jei šis plėtojamas tik dauginant hibridus“ (Latour

2004 [1991]; 17). Šis nepaliamojamas gryninimas, vis labiau atskiriantis visuomenę nuo gamtos, žmones nuo nežmonių, o socialinius ir humanitarinius mokslus nuo gamtos mokslų, yra pagrindinis modernybės vektorius. Moderniųjų konstitucija skelbia: 1) „nors mes ir konstruojame gamtą, ji yra tokia, tarsi mes jos nekonstruotume“; 2) „nors mes ir nekonstruojame visuomenės, ji yra tokia, tarsi mes ją konstruotume“; (3) „gamta ir visuomenė turi išlikti visiškai atskiros; gryninimas turi būti visiškai atskirtas nuo tarpininkavimo“ (ten pat; 36).

Taigi savo knygoje *Mes niekada nebuvo modernūs* B. Latouras suformuluoja aiškia priešpriešą tarp sociologizuojančio redukcionizmo arba sociologinio realizmo iš vienos pusės ir simetrinės antropologijos iš kitos pusės. Sociologinis realizmas, nuosekliai įgyvendindamas moderniosios konstitucijos principus, įvairialypę tikrovę redukuoja į monochrominį socialinio pobūdžio galios laukų visetą, kuris tampa tikrovę redukuojančio *aiškinimo* modeliu ir tikrovės konstravimo įrankiu. Savo ruožtu nuosekliai, tirštai ir be paliovos tikrovę *aprašinėjanti* simetrinė antropologija, įtvirtindama nemoderniosios konstitucijos principus, išsaugo polichrominės tikrovės sinkretiškumą ir išvengia radikalaus gamtos ir visuomenės mokslų atsiskyrimo.

Nepavyko aptikti, ar P. Bourdieu savo gausiuose darbuose minėjo B. Latouro knygą *Mes niekada nebuvo modernūs*. Drįsčiau teigti, kad šis ignoravimas, jei iš tikrųjų tokio būta, nebuvo atsitiktinis. Mažai tikėtina, kad P. Bourdieu nebūtų šios populiarios B. Latouro knygos matęs, ne tik todėl, kad ji priklauso dažniausiai B. Latouro cituojamų knygų trejetukui, taigi netruko atsidurti įtakingiausių sociologinių knygų lentynoje. Daug svarbiau yra tai, kad šioje knygoje P. Bourdieu sociologija sulaukė išskirtinės konceptualių požiūriu kritikos ir buvo traktuojama kaip chrestomatinis sociologinio redukcionizmo pavyzdys. Vargu ar P. Bourdieu per savo profesinę karjerą buvo susidūręs su tokia radikalia jo teorijos kritika.

Kitoje 2005 m. anglų kalba išleistoje knygoje – *Perrenkant socialumą* – B. Latouras toliau nuosekliai plėtoja savo sociologijos sampratą, pavadindamas ją veikėjo-tinklo teorija (VTT), ir atranda naujų argumentų dabar jau socialumo sociologijos, kartu P. Bourdieu sociologijos, kritikai. Trumpai, paties B. Latouro žodžiais, knygos *Perrenkant socialumą* viena pagrindinių idėjų, kuri mums svarbi, gali būti apibrėžta paprastai:

[k]ai socialiniai mokslininkai priskiria vienam ar kitam reiškiniui būdvardį „socialus“, jie fiksuoja stabilią būklę, saitų rinkinį, kuris paskui gali būti naudojamas aprašant kokį nors kitą reiškinį. Kol šis žodis reiškia tik tai, kas ir taip yra tarpusavyje susiję, ir neapima nereikalingų prielaidų dėl susijusių reiškinų prigimties, nėra nieko blogo. Problemų kyla, kai socialumas ima reikšti medžiagą, kai šio būdvardžio vartoseną gali būti palyginama su tokiais žodžiais kaip „medinis“, „plieninis“, „biologinis“, „ekonominis“, „mentalinis“, „organizacinis“ arba „lingvistinis“. Čia termino reikšmė suyra, nes jis ima reikšti du visiškai skirtingus dalykus: pirma, patį surinkimo procesą, antra, ypatingą sudedamąją dalį, kuri, manoma, skiriasi nuo kitų medžiagų. (Latour 2005; 1)

Taigi, kol socialumas reiškia sąveikas, asociacijas, saitus, tinklus ar tinklaveiką, su sociologija viskas yra gerai, tačiau kai socialumas ima reikšti dar ir medžiagą, iš kurios sudaryta tikrovė, sociologija tampa sociologiniu realizmu, kuris redukuoja įvairialypę tikrovę ir ima aiškinti (ne aprašinėti) ją kaip vien tik socialinių galių konsteliacijų visetą. Šiuo požiūriu P. Bourdieu ir

tapo išskirtiniu tokio sociologinio realizmo atstovu. Būtent jo teorijoje socialumas įgyja įvairius socialinių galių pavidalus ir tampa socialinės tikrovės aiškinimo priemone.

Atsakydamas į klausimą, kaip P. Bourdieu apibūdino B. Latouro pažiūras, pirmiausia remsiuosi nedidele, bet P. Bourdieu mokslo sociologijai suprasti svarbia knyga *Mokslas apie mokslą ir refleksyvumas* (Bourdieu 2004 [2001]). Tai paskutinė jam gyvam esant parengta knyga. P. Bourdieu mirė 2002 m. sausį, eidamas 72-uosius metus. Knygos *Mokslas apie mokslą ir refleksyvumas* pagrindą sudaro Prancūzijos kolegijoje (*Collège de France*) perskaitytas mokslo sociologijai skirtas paskaitų ciklas. Knygos pratarinėje P. Bourdieu rašė, kad jis specialiai siekė išsaugoti paskaitoms būdingą laisvesnį pasakojimą, kuriame geriau atsispindi gvildenamos problematikos aktualumas, ir, pridurčiau, akademinio pasaulio konfliktiškumas. Savo ruožtu knygos aktualumą P. Bourdieu apibūdino taip: „Aš manau, kad mokslo pasauliui gresia didelis nuopuolis. Autonomija, kuri buvo pamažu atsikovota iš religijos, politikos, netgi ekonominių galių ir bent iš dalies iš valstybės biurokratijos ir kuri garantavo minimalias nepriklausomybės sąlygas, labai susilpnėjo“ (Bourdieu 2004 [2001]; vii). Toliau P. Bourdieu tapo niūrų paveikslą, kaip mokslui ima dominuoti išorinės mokslo atžvilgiu arba primestos, kitaip – heteronominio pobūdžio normos, ir sociologijai tampa vis sunkiau dėl socialinės tikrovės pavidalų konkuruoti su kitais simbolinės produkcijos gamintojais.

P. Bourdieu yra išskyręs tris sociologijos heteronomiškumo formas: 1) kai iš kasdienybės atkeliavusios socialinės problemos savaime, niekaip jų nekontroliuojant, virsta sociologinėmis; 2) kai mokslinio tyrinėjimo objektais tampa socialinės hierarchijos, kurios pačios turėtų tapti sociologinio tyrimo objektais; 3) kai linkstama simbolines socialines hierarchijas tiesiogiai perkelti į mokslinių objektų hierarchijas (Bourdieu 1991; 377).

Sociologijos autonomijos išsaugojimui ir politinės galios lauko fragmentams įveikti P. Bourdieu rekomenduoja tokią sociologinę ir istorinę sociologijos lauko analizę, kuri, susiedama mokslinį žinojimą su istorinėmis aplinkybėmis, jo nesureliatyvintų, bet turėtų padėti mokslui atskleisti tuos sociologinio pobūdžio mechanizmus, kurie daro įtaką mokslinio tyrimo kryptims.

Mūsų analizuojamo konflikto požiūriu svarbu, kad P. Bourdieu išskyrė dvi mokslo aiškintojų stovyklas: viena mokslą sureliatyvina, kita, pasitelkusi refleksiją arba socioanalizę, atskleidžia, kodėl mokslas yra būtent toks, koks yra. Knygai pagrindą padėjusį paskaitų ciklą P. Bourdieu dedikavo antrosios stovyklos atstovui Jules'ui Vuilleminui³. Stovykla, kuriai P. Bourdieu prisiskyrė save ir tokius didelę įtaką jo sociologijai padariusius mokslo tyrinėtojus kaip Gastonas Bachelard'as⁴, Alexander'as Koyré ir Georges'as Canguilhem'as, išsiskyrė dėmesiu mokslinei mokslo refleksijai (iš čia mokslo sociologijos, kaip mokslo apie mokslą, *science de la science*,

³ Jules'is Vuillemin'as (1920–2001) buvo Prancūzijos kolegijos žinojimo filosofijos profesorius.

⁴ B. Latouras neslėpė savo nuostabos, kaip tokio mokslo filosofo kaip G. Bachelard'as pažiūros galėjo tapti sociologinio *habitus* formavimosi aiškinimo prielaida. B. Latouras rašė: „Socialinių mokslų epistemologiją [omenyje turimas P. Bourdieu – A. P.] yra apšėdusi tema, suteikianti galimybę stebėtojai apibūdinti esybių, su kuriomis jis susiduria, tipą, ir ši tema yra keista mokslo filosofija, kuri, bent Prancūzijos atveju, yra pasiskolinta iš Gastono Bachelard'o fizikos interpretacijos“ (Latour 2005; 41).

samprata), kuri kaip tik ir atskleidžia mokslui įtaką darančius socialinius mechanizmus (Bourdieu 1975).

Kitos stovyklos branduolį sudaro, kaip taikliai pažymėjo mūsų aptariamos P. Bourdieu knygos recenzentė Hélène Mialet (Mialet 2003; 613), Andrew Pickeringo sudarytos knygos *Mokslas kaip praktika ir kultūra* (Pickering 1992) autoriai. Tai Karina Knorr Cetina, Michaelas Lynchas, Davidas Blooras, Steve'as Woolgaras, Michelas Callonas, Sharonas Traweekas ir kiti. Pats P. Bourdieu juos pavadino *naujosios mokslo sociologijos* atstovais. Būtent šios pirmosios stovyklos elitui priklauso ir B. Latouras⁵.

P. Bourdieu R. Mertonu, T. Kuhno ir D. Blooro mokslo aiškinimus apžvelgė kiek atsainiau, o naujoji mokslo sociologija, ypač B. Latouras, sulaukė išskirtinio dėmesio. Į tai savo recenzijoje dėmesį atkreipė jau minėta H. Mialet (Mialet 2003; 614–615). Įdomu, kad B. Latouro pozicijai apibūdinti P. Bourdieu iš Jane'ės Tompkins (Tompkins 1988) pasiskolino „teisėtos rūstybės“ (angl. *righteous wrath*) sąvoką, kurią J. Tompkins pritaikė prievartos apraiškoms akademinėje kritikoje demaskuoti. Apibūdindama „teisėtą rūstybę“, literatūros tyrinėtoja iš JAV pasitelkė klasikinio vesterno kulminacijos epizodą, kai teigiamas herojus, naudodamas pačių piktadarių priemones, visus sudoroja ir taip įgyvendina teisingumą. Aukščiausio teisingumo jausmas legitimuoja vesterno herojaus priemones ir veiksmus, kuriuos jis pasitelkia teisingumui atkurti. Analogiškas jausmas, kaip teigė P. Bourdieu, gali pakurstyti ir kokį nors akademinio lauko personažą, tarkime, B. Latourą, kuris, įsijautęs į teisingumo misijos įgyvendinimą, gali griebtis abejotinų priemonių (Bourdieu 2004 [2001]; 30).

Tačiau, atrodo, kad ir pats P. Bourdieu tokios vesterniškos gerojo kaubojaus rūstybės nestokojo, ypač kritikuodamas pamatinius VTT principus. Išskirtinės P. Bourdieu kritikos sulaukė du naujajai mokslo sociologijai arba pirmajai stovyklai būdingi dalykai: tai žmonių ir nežmonių tinklaveika ir su naująja mokslo sociologija siejama konstruktyvizmo samprata.

P. Bourdieu pernelyg neargumentuodamas sumenkino simetrinei antropologijai labai svarbią žmonių ir nežmonių tinklaveiką. Tam P. Bourdieu pasitelkė B. Latouro bendražygio Michelio

⁵ Kaip pats B. Latouras apibūdino šią spalvingą kompaniją ir kaip ji nuo „išsilavinusiųjų trečiųjų“ (Latour 2004 [1991]; 9) evoliucionavo į STS (*Science Technology Studies* arba *Science, Technology, Society*) tinklą, jau rašiau (Poviliūnas 2019). Šiuo metu STS tinklas, tiesa, toli gražu ne toks tankus, kaip gali pasirodyti iš Johno Law arba B. Latouro darbų, apima ir įvairias mokslo tyrimais užsiimančias mokyklas, ir įvairias mokslo ir technologijų tyrimo tradicijas. STS pradininkais B. Latouras laikė Donaldą MacKenzie'į, Michelą Calloną, Thomasą Parke Hughesą, J. Law. Svarbesniais STS tinklo mazgais, kurių svarba laikui bėgant kito, būtų galima laikyti mokslinio žinojimo sociologiją (angl. *sociology of scientific knowledge* arba *SSK*), kuriai atstovauja Davidas Blooras, Stevenas Woolgaras, Barry Barnesas, Stevenas Shapinas, Simonas Schafferis, anksčiau populiarūs antropologinius laboratorijų tyrimus (angl. *laboratory studies*), kuriuos kultivavo B. Latouras, S. Woolgaras, Karina Knorr Cetina, Michaelas Lynchas, feministinius mokslo ir technologijos tyrimus, kuriems atstovauja Donna Haraway, Deboraha Heath, etnometodologinius mokslo ir technologijos tyrimus (angl. *ethnomethodological Science and Technology Studies – S&TS*), kuriuos po Haroldo Garfinkelio tęsia Michaelas Lynchas, Grahamas Buttonas, Wesas Sharrockas ir kiti. Paprastai tai palyginti nedidelės, bakalauro studijų neturinčios, universitetuose susibūrusios mokslininkų grupės, kurias vienija mokslo ir technologijų tyrimai.

Callono straipsnį „Keli perteikimo sociologijos⁶ elementai: jūros šukučių prijaukinimas ir Saint-Brieuc įlankos žvejai“ (Callon 1984), kurią VTT šalininkai tebelaiiko pagrindiniu tekstu. Štai kaip P. Bourdieu apibūdino iš pradžių B. Latouro, vėliau ir VTT, ir STS taip sureikšmintą žmonių ir nežmonių tinklaveiką:

Akivaizdūs skirtumai tarp žmonių ir nežmonių, kaip veikėjų, išnyko (durininkus keičiančios automatinės durų varstymo sistemos, vienus praleisdamos, kitų ne, daro įtaką žmonių veiksmams)⁷ ir tampa įmanoma gilintis, kaip mes deleguojame galią technikos objektams... Norėdamas parodyti, kad tai, kas tėra literatūriniai žaidimai, yra laikoma „metodologiniu“ „mokyklos“ požiūriu, paminėsiu Micheli Calloną, kuris, tyrinėdamas šukutes, tokius veikėjus kaip žvejai, šukutės, kirai ir vėjas traktavo vienodai. Čia galiu ir baigti... (Bourdieu 2004 [2001]; 30)

Savo ruožtu kritikuodamas naujosios mokslo sociologijos konstruktyvizmo sampratą, P. Bourdieu daugiau dėmesio skyrė kitoms dviem B. Latouro knygoms, būtent *Laboratorijos gyvenimas. Mokslinių faktų konstravimas*, kurią B. Latouras parašė drauge su Steve'u Woolgaru (Latour, Woolgar 1979) ir *Prancūzijos pasterizacija* (Latour 1988). Ir šiuo atveju, vertindamas B. Latouro ir S. Woolgaro antropologinius arba etnografinius mokslinių laboratorijų tyrinėjimus, P. Bourdieu teisėtos rūstybės požiūriu B. Latourui nenusileidžia: P. Bourdieu kategoriškai teigia, kad *Laboratorijos gyvenimas* išdidina visas naujosios mokslo sociologijos ydas. Pagrindinė yda yra ta, kad antropologiniai mokslininkų veiklų laboratorijoje tyrinėjimai neapčiuopia mokslo esmės. Užuoat moksliskai analizavusi mokslą apie mokslą (pranc. *science de la science*), išpopuliarėjusi laboratorijų etnografija nukrypo į kasdienes, kartais egzotiškas mokslininkų veiklų rutinas, kurių tirstuosiuose aprašymuose bandė apčiuopti mokslinių faktų darybą, taigi, kaip jie klaidingai manė, ir paties mokslo radimąsi.

Tokį posūkį P. Bourdieu kritikuoja:

Postuluojama, kad mokslo produktai yra gamybos proceso rezultatas ir kad laboratorija pati savaime yra dirbtinė visata, atkirsta nuo pasaulio pačiais įvairiausiai būdais: fiziškai, socialiai ir dėl joje naudojamų instrumentų; tai yra vieta, kur konstruojami, netgi kuriami fenomenai, kuriuos mes naudojame formuluodami ir testuodami savo teorijas ir kurių nebūtų be laboratorijų įrangos. (Bourdieu 2004 [2001]; 26)

Kita vertus, mokslinių faktų gaminimas yra glaudžiai susijęs su tekstų rašymu, taigi didele dalimi tai yra ir literatūrinė veikla. Tekstai (moksliniai straipsniai) randasi iš laboratorijos vykdomų eksperimentų duomenų, kuriuos registruoja laboratorijų prietaisai (angl. *inscription devices*). „Kadangi moksliniai faktai yra konstruojami, komunikuojami ir vertinami užrašytų teiginių pavidalu, mokslinė veikla dideliu mastu yra literatūrinio ir interpretacinio pobūdžio“ (Bourdieu 2004 [2001]; 27). Didelę dalį knygos *Laboratorijos gyvenimas* B. Latouras ir S. Woolgaras paskyrė laboratorijoje parašytų mokslinių tekstų radimosi semiotinei analizei.

⁶ Perteikimo sociologija – tai dar vienas VTT sinonimas (plačiau žr. Poviliūnas 2017).

⁷ Čia P. Bourdieu omenyje turėjo populiarų B. Latouro straipsnį „Kur trūkstama masė? Kelių kasdienių artefaktų sociologija“ (Latour 1992).

B. Latouro semiotikos kritikai P. Bourdieu pasirinko *Prancūzijos pasterizaciją* (Latour 1988), kurioje, jo manymu, geriausiai matomos B. Latouro ydos, susijusios su semiotikos taikymu. P. Bourdieu nuomone, šioje knygoje

B. Latouras traktuoja Pasteurą kaip teksto signifikantą, kuris yra įterptas į pasakojimą, susiejantį į vieną heterogeninį tinklą institucijas ir esybes, kasdienę valstiečių buitį, seksualinio elgesio praktikas ir asmens higieną, architektūrą ir ligoninių terapinius režimus, sanitarinę miestų būklę ir mikroskopines būtybes, kurias galima aptikti tik laboratorijoje, trumpai tariant, visą Pasteuro sukonstruotą reprezentacijų pasaulį, kurio padedamas jis pats save pateikė kaip iškilų mokslininką. (Bourdieu 2004 [2001]; 28)

Ir šiuo atveju, kaip teigė P. Bourdieu, mokslo esmė pasimeta tirštuosiuose naratyvų ir jų generavimo ypatumų etnografiniuose aprašymuose.

B. Latouras į tekstų sureikšminimo kritiką sureagavo.

Iš vienos pusės, tai tik tekstas arba pluoštas rašalu išmargintų arba lazerio spinduliu išdeginėtų lapų. Iš kitos pusės – tai nedidelė vertinga institucija, kuri reprezentuoja arba, tiksliau, re-representuoja – t. y. pristato *iš naujo* – visų joje dalyvaujančių socialumą tam, kad jis būtų įgyvendintas, kad jam būtų suteikta forma. Tai nedaug, bet tas, kuris prašo daugiau, dažnai tenkinasi mažesniu. (Latour 2005; 139)

Skirtingos sociologijos amato sampratos

Aptariant sociologo veiklos interpretavimo skirtumus tarp P. Bourdieu ir B. Latouro, verta prisiminti, kad P. Bourdieu, apibūdindamas sociologo veiklos ypatumus, vengė profesijos sąvokos. Profesijų taksonomijas jis laikė iš biurokratijos lauko atkeliavusiu išankstiniu heteronominio pobūdžio konstruktu, kuris neturėtų daryti tiesioginės įtakos sociologiniams tyrimams.

<...> nesvarbu, ar [taksonomijos būtų – A. P.] šiandien kasdieniame gyvenime paplitusių profesijų pavadinimai, ar socioekonominės INSEE (Prancūzijos nacionalinio ekonomikos ir statistinių tyrimų instituto) kategorijos, [visais atvejais tai yra – A. P.] tipiškas *biurokratinės konceptualizacijos*, biurokratinio pasaulio pavyzdys, o labiau apibendrinus, pavyzdys visų taksonomijų (amžiaus grupių, jaunų ir senų, lyties kategorijos, kurios, kaip žinoma, nėra nepriklausomos nuo socialinio arbitralumo), kurias sociologai pasitelkia pernelyg daug apie jas negalvodami, nes jos – visai visuomenei bendros socialinės supratimo kategorijos. (Bourdieu, Wacquant 2003; 299)

Todėl ir sociologo veikla ir sociologo veiklos mokymas turėtų peržengti standartą, kurį diktuoja biurokratizuota profesijos samprata.

Kalbėdamas apie sociologijos didaktiką arba sociologinės veiklos perteikimo ypatumus, P. Bourdieu su kolegomis vartojo prancūzišką terminą *le métier* (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1973), kurį į anglų kalbą vertė žodžiu *craft* (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1991 [1973]). Lietuvių kalboje *métier* arba *craft* prasminį lauką, matyt, galėtų atitikti su išskirtine meistryste siejamo *amato* sąvoka, kuri, turint omenyje amato perdavimą, asocijuojasi ir su į tradicijas atsiremiančiais amatų cechais⁸.

⁸ Apie socialinio tyrimo mokymo, sociologo amato perdavimo ypatumus ir tai, kaip vertiname P. Bourdieu sociologo *habitus* lukštenimosi aiškinimą, jau rašėme (Poviliūnas ir kt. 2016; 33–

Šį kartą į klausimą, kaip reiškiasi sociologo meistrystė arba kur slypi sociologų kaip amatininkų cecho išskirtinumas, pabandysiu atsakyti, pasiremdamas P. Bourdieu inicijuotu tyrimu, kuris buvo aprašytas solidžioje 650 puslapių knygoje *Pasaulio našta. Socialinis kentėjimas šiuolaikinėje visuomenėje* (Bourdieu et al. 1999 [1993]). Visą šios knygos rengėjų grupę su pačiu P. Bourdieu sudaro 21 autorius. Didžioji knygos dalis – tai pagal tematiką sugrupuoti interviu išrašai, liudijantys su įvairaus pobūdžio socialiniu kentėjimu susijusias gyvenimo istorijas.

Kiekvieną skyrių pradeda apibendrinimas, po kurio eina jį iliustruojantys ištisi interviu arba palyginti ilgi jų fragmentai. Svarbus vaidmuo knygoje tenka P. Bourdieu tekstui „Supratimas“, kurio angliškas vertimas, kaip atskiras straipsnis, pasirodė žurnale *Theory, Culture & Society* (Bourdieu 1996). Šiame tekste P. Bourdieu išsamiai paaiškino, kuo išsiskiria supratimo, kuriuo remiasi knygoje aprašytas tyrimo projektas, samprata.

Būtent tai, ką P. Bourdieu vadina sociologo amatu, sociologine pagava arba tiesiog „sociologo akimi“, leidžia įžvelgti, kaip įvairiai atliekami interviu atspindi socialinės struktūros poveikius.

Kaip mes galime pretenduoti į mokslinį prielaidų tyrimą, jeigu nerodome jokių pastangų išsiaiškinti savo pačių požiūrio prielaidas? Mes galime tai padaryti, jei refleksyviai naudosisime socialinių mokslų atradimus tam, kad galėtume kontroliuoti pačios apklausos poveikius <...>. Pozityvistinė epistemologinės skastybės idilė slepia faktą, kad esminis skirtumas yra ne tarp mokslo, kuris daro poveikį arba jo nedaro [tyrimo objekto] konstravimui, bet tarp mokslo, kuris tai daro nežinodamas, ir mokslo, kuris supranta savo poveikį ir deda visas pastangas atskleisti ir sukontroliuoti, kiek tai yra įmanoma, neišvengiamus konstravimo veiksmus ir taip pat neišvengiamus padarinius, kuriuos sukelia šie konstravimo veiksmai. (Bourdieu et al. 1999 [1993]; 608)

Vadovaudamas sudėtingam tyrimui, kuris apibendrintas knygoje *Pasaulio našta*, P. Bourdieu suformuoja įvairius socialinius kentėjimus vienijančios ir kartu lokalizuojančios socialinės erdvės konceptą, kurį, sekdami P. Bourdieu, galėtume pavadinti socialinio kentėjimo lauku. Taip anapus įvairių kentėjimo istorijų randasi tas istorijas aiškinanti schema, kurią galėtume laikyti arba socialine struktūra, arba socialinės galios lauku, susaistančiu kentėjimų įvairovę su skirtingomis dispozicijomis arba įvairiais *habitus*. Labai svarbu, kad refleksyvosios sociologijos atveju sociologo dėmesio akiratyje atsideria ir jo paties sociologinis *habitus*, kuriam atpažinti taikomi tie patys sociologijos įrankiai.

Taigi, P. Bourdieu nuomone, sociologas turi „ypatingą sociologo akį“ arba specifinį sociologo *habitus* ir disponuoja išskirtiniu žinojimu, episteminiu refleksyvumu, kuris atveria prielaidas pripažinti, rekonstruoti ir šitaip neutralizuoti jų sociologinį *habitus* lemiančius pirmiausia su sociologijos lauku susijusius veiksmus. Būtent socioanalizė arba sociologijai būdingas episteminis refleksyvumas padeda sociologijai įveikti *endoksiniais* (gr. *δόξα* – nuomonė) teiginiais besiremiantį kasdienį žinojimą ir stiprina epistemologinius sociologijos pagrindus.

37). Jaunieji kolegos, straipsnio bendraautoriai, savo asmeninę patirtį aprašę P. Bourdieu sociologijos priemonėmis, parengė rekomendacijas, kaip sukurti kuo palankesnes sąlygas su iniciacija į sociologų cechą susijusiam sociologinio *habitus* tapsmui (ten pat; 68–69).

Jei tokį aiškinimą vertinsime B. Latouro teorijos požiūriu, viskas atrodo kiek kitaip. Knygos *Mes niekada nebuvo modernūs* požiūriu episteminiu refleksyvumu pasižymintis išskirtinis sociologinis žinojimas atitinka redukcionistinį modernybės projektą, kurio požiūriu prieš sociologiškai išlavintas akis arba žvilgsnį veriasi sociologinio realizmo gryninama, tačiau kartu ir skurdinama tikrovė. Savo ruožtu knygos *Perrenkant socialumą* požiūriu, aiškinant įvairius kentėjimo atvejus, sukonstruotas socialinio kentėjimo laukas, kurio atžvilgiu atsiranda galimybė lokalizuoti įvairius kentėjimus, galėtų būti traktuojamas kaip socialumo, iš kurio sudaryta tikrovė, atvejis. Būtent dėl tokios socialumo interpretacijos, kai sociologinė redukcija tampa tikrovės aiškinimo prielaida, B. Latouras iškėlė „socialumo perrinkimo“ idėją.

Refleksyvosios sociologijos ir VTT priešpriešos apibendrinimas

Akivaizdu, kad P. Bourdieu ir B. Latouro konfliktas atspindi dvi radikaliai skirtingas sociologijos atmainas. Kaip yra interpretuojamos tos abi atmainos, priklauso nuo to, iš kokios pusės žvelgsi. Žvelgiant iš P. Bourdieu pusės, B. Latouro sociologijos projektas paskęsta tirstuose etnografinio pobūdžio aprašymuose ir neįstengia atskleisti analizuojamo reiškinio esmės. Savo ruožtu, žvelgiant iš B. Latouro pusės, P. Bourdieu sociologija atitinka moderniosios konstitucijos principus, keliauja ydingu gryninimo ir perteikimo atskyrimo keliu ir redukuoja tikrovės įvairovę. Pats P. Bourdieu yra prasitaręs, kad sociologija – tai ezoterinis mokslas apie egzoterinius dalykus (Bourdieu 1991; 376). Išskirtiniais metodais disponuojantis sociologas atskiria ir kritiškai įvertina doksografinio žinojimo generuojamus aiškinimus. Savo ruožtu B. Latouro siūloma alternatyva būtų kuo išsamesnis arba tirstesnis į tyrinėjimo akiratį patekusio reiškinio aprašymas, nesistengiant, atskyrus gryninimą ir perteikimą, jį aiškinti.

Geriausia, ką ji gali padaryti, tai pasakyti mums kažką taip: „Kai jūsų informantai viename teiginyje susieja organizaciją, įrangą, psichologiją ir politiką, nesuskaitykite jo į dalis, bet stenkitės pasiekti šių elementų sąsają, kuri, jei jūs laikytumėtės normalios procedūros, atrodytų visiškai nepamatuojama.“ Tai ir viskas. VTT nepasakys jums nieko pozityvaus, kas yra ta sąsaja. (Latour 2004; 62–63)

Tačiau turėčiau paminėti ir kelis bendrus dviejų Prancūzijos sociologijos šulų bruožus. Abu ironizavo akademinės retorikos klasikinio kanono atžvilgiu. Taigi tiek B. Latouras piktinasi teoriniais rémais, kurie trukdo nuosekliam ir tirstam aprašymui, tiek P. Bourdieu, kritikuodamas baigtą, klasikinę *homo academicus* retoriką, ironizuodamas lygino ją su pompastiška *pompier* tapybos tradicija (Bourdieu, Wacquant 2003; 273–274). Abu kalbėjo apie atvirą mokslą ir mokslinio teksto rašymą lygino su atliekamu laboratoriniu eksperimentu. Abu kritikavo tyrimo ir teorijos priešpriešą, akcentuodami konkretaus tyrimo, o ne spekuliatyvos teorijos pritaikymo svarbą. Abu buvo nusiteikę reliacionistiškai ir pabrėžė socialinių santykių prioritetą socialinės substancijos atžvilgiu. Galų gale, ar P. Bourdieu sociologinė savianalizė, kurią jis kultivavo per visą savo profesinę karjerą, nebuvo labiau susijusi su aprašymu, o ne aiškinimu? Nepaisant nesutarimų dėl pačios sociologijos sampratos, abu prancūzų sociologai turėjo gana

panašų akademinį skonį. Dėmesį traukia ir tai, kad, nepaisant B. Latouro kritikos P. Bourdieu atžvilgiu, vis daugėja bandymų susieti P. Bourdieu refleksyviąją sociologiją su STS sąjūdžiu⁹.

Apibendrinti B. Latouro ir P. Bourdieu konfliktą būtų galima taip: B. Latouro ir plačiau viso STS siekiai įtvirtinti veikėjo-tinklo teoriją ir, atsisakius medžiagiškos socialumo interpretacijos bei su ja susijusio specifinio sociologinio žinojimo, „socialumo perrinkimas“ tapo svarbiu sociologijos lauko fragmentu, kuris lokalizavosi mokslo ir technologijų tyrimų sąjūdyje, tačiau paradigminiu sociologijos lūžiu taip ir netapo. Vis dėlto akivaizdu, kad „socialumo perrinkimas“ buvo svarbus etapas B. Latouro sociologinės karjeros požiūriu, sudaręs prielaidas pakeisti tyrimų kryptį ir pereiti prie kito kūrybos etapo, kurį apibūdina antropoceno, daiktų parlamento ir klimato kaitos problematikos.

Literatūra

- Bourdieu, Pierre. 2004 [2001]. *Science of Science and Reflexivity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre. 1975. „The Specificity of the Scientific Field and the Social Condition of the Progress of Reason“, *Social Science Information* 14 (6): 19–47. <https://doi.org/10.1177/053901847501400602>
- Bourdieu, Pierre. 1991. „Epilogue: On the Possibility of a Field of World Sociology“ in Pierre Bourdieu and James S. Coleman (eds.) *Social Theory for a Changing Society*. Boulder: Westview Press: 373–387.
- Bourdieu, Pierre. 1996. „Understanding“, *Theory, Culture & Society* 13 (2): 17–37. <https://doi.org/10.1177/026327696013002002>
- Bourdieu, Pierre; Chamboredon, Jean-Claude; Passeron, Jean-Claude. 1973. *Métier de sociologue. Préables épistémologiques*. Paris-Hague: Mouton.
- Bourdieu, Pierre; Chamboredon, Jean-Claude; Passeron, Jean-Claude. 1991 [1973]. *The Craft of Sociology: Epistemological Preliminaries*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Bourdieu, Pierre et al. 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loïs J. D. 2003 [1992]. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Callon, Michel. 1984. „Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay“, *The Sociological Review* 32 (1 suppl.): 196–233. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1984.tb00113.x>
- Castells, Manuel. 2005 [2000]. *Tinklaveikos visuomenės raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Latour, Bruno. 1987. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Milton Keynes: Open University Press.
- Latour, Bruno. 1988. *The Pasteurization of France*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 1992. „Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artifacts“ in Wiebe E. Bijker and John Law (eds.) *Shaping Technology, Building Society: Studies in Sociotechnical Change*. Cambridge, Mass.: MIT Press: 225–258.
- Latour, Bruno. 2004. „On using ANT for studying Information Systems: A (somewhat) Socratic Dialogue“ in Chiranthi Avgerou, Claudio Ciborra and Frank Land (eds.) *The Social Study of Informa-*

⁹ Vienas įdomesnių tokių bandymų buvo specialus žurnalo *Minerva* numeris, pasirodęs 2011 m. rugsėjo mėnesį ir pavadintas „Anapus kanono: Pierre Bourdieu ir mokslo ir technologijų tyrimai“ (<https://link.springer.com/journal/11024/volumes-and-issues/49-3>). Tačiau P. Bourdieu ir STS santykių dinamikos rekonstrukcija būtų jau kito straipsnio tema.

- tion and Communication Technology: Innovation, Actors, and Contexts. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno. 2004 [1991]. *Mes niekada nebuvo modernūs. Simetrinės antropologijos esė*. Vilnius: Homo liber.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Latour, Bruno; Woolgar, Steve. 1979. *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Law, John. 2008. „On Sociology and STS“, *The Sociological Review* 56 (4): 623–649. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2008.00808.x>
- Maumevičienė, Dainora. 2012. *Vertimo strategijos lokalizuojant programinę įrangą. Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Mialet, Hélène. 2003. „The ‘Righteous Wrath’ of Pierre Bourdieu“, *Social Studies of Science* 33 (4): 613–21. <https://doi.org/10.1177/0306312703334006>
- Michelkevičius, Vytautas. 2010. „Fotografija kaip medijos dispozityvas Lietuvoje XX a. 7–9 dešimtmetyje: institucinis aspektas“, *Filosofija. Sociologija* 21 (1): 64–74.
- Michelkevičius, Vytautas. 2011. *LTSR fotografijos meno draugija – vaizdų gamybos tinklas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Pavlovskaitė-Brašiškė, Inesa. 2014. „Gintaro Didžiapetrio kūriniai veikėjo-tinklo teorijos ir tinklų estetikos perspektyvoje“, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 74: 111–123.
- Pickering, Andrew (ed.). 1992. *Science as Practice and Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Poviliūnas, Arūnas. 2017. „Apie bandymą atverti juodąsias mokslo dėžes (1)“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (41): 65–78. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2017.2.11722>
- Poviliūnas, Arūnas. 2019. „Apie STEM pro STS prizmę“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 43: 85–99. <https://doi.org/10.15388/ActPaed.43.6>
- Poviliūnas, Arūnas; Voznikaitis, Antanas; Bielevičiūtė, Indrė; Navickaitė, Sandra; Stulginskaitė, Paulė. 2016. „Žinojimo sociologijos tyrimo projektas kaip sociologijos didaktikos eksperimentas“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 37 (2): 29–71. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2015.2.9864>
- Rinkevičius, Leonardas. 2005. „Pratarmė“ kn. Manuel Castells. *Tinklaveikos visuomenės raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Schinkel, Willem. 2007. „Sociological Discourse of the Relational: The Cases of Bourdieu & Latour“, *The Sociological Review* 55 (4): 707–729. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00749.x>
- Tompkins, Jane. 1988. „Fighting Words: Unlearning to Write the Critical Essay“, *The Georgia Review* 42 (3): 585–590.
- Valantiejus, Algimantas. 2004. „Prašom ragauti ‘Latour 1991’“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (14): 141–148. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2004.2.5969>